

Neenetsi kirjandus

Eva Vingiano de Pina Martins

► **To cite this version:**

Eva Vingiano de Pina Martins. Neenetsi kirjandus. in Suvepäev, Soome-ugri luuleklassika III, koostanud ja tõlkinud Arvo Valton, kirjandusülevaated .. 2004, pp.15-19. <hal-01283819>

HAL Id: hal-01283819

<https://hal-inalco.archives-ouvertes.fr/hal-01283819>

Submitted on 8 Mar 2016

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Neenetsi kirjandus

Eva Vingiano de Pina Martins

Suurim ja elujõulisim Läänesiberi põhjarahvas on kahtlemata neenetsi rahvas, kelle arv ületab nüüdseks 40 000. Tundraneenetsite elujõulisust on kindlasti taganud põhjapõdrakeskne eluviis: enamuse neenetseid rändasid XX. sajandi alguseks aastaringselt suurte põhjapõdrakarjadega. Just põhjapõtrade olemasolu tingib nomaadlust ning pidev liikumine kindlustab rändavale inimesele suuremat vabadust kui paiksele. Küll on Nõukogude süsteem püüdnud ka neenetseid alluda enda struktuuridele – koolile, sõjaväele, kolhoosidele – ning suuremal määral on see ka õnnestunud. Kuid isegi ühismajandite raames on vähemalt mõnda aega neenetsi looduses oma põtradega vaba.

Nõukogude võimu tulekul oli vähem kui 1% neenetsitest kirjaoskajad. Just selle pärast tundub paradoksaalne, et nende seast tõusid esile juba 1930-ndate aastatel haritlased, kes said esimeste hulgas põhjarahvaste kirjanikud. Kuidas siis suutsid neenetsid nii ruttu kirjaoskuse sellisel tasemel omandada?

Seda seletab mitu faktorit, mida võib koondada kahe suurema teema alla: esiteks tundraneenetsi keele omapärasus, teiseks esimeste kirjameeste omapärane saatus. Milles seisneb neenetsi keele omapära? Suurem erinevus võrreldes handi ja mansi keeltega seisneb selles, et neenetsi keel on suhteliselt ühtlane. Selle hiigelsuure levikualale vaatamata (neenetsi keelt räägitakse Kola poolsaarest Tajmõri poolsaareni) on murdelised erinevused piisavalt tühised, et neenetsid saaksid vabalt suhelda enda keeles oma territooriumi ühest otsast teiseni. Seega polnud kirjakeelt luua nii keeruline nagu handi keele puhul: keeleteadlased valisid esialgseks baasiks Euroopapoolsete tundrate murde, mida hiljemalt täiendati, lisades elemente Jamali murdest.

Kontaktis venelastega olid XX sajandi alguseks olnud peamiselt Euroopa neenetsid, ehk esimesed põhjarahvaste esindajad, keda venelased kohtasid enda ekspansiooni teel itta. Kaubandus vene kaupmeestega algas juba XIII. sajandil ning sajandeid olid naabrisuhted nii rahutud kui ka intensiivsed. Vene kultuuri sissetungi üheks oluliseks etapiks on läänepoolsemate neenetsite ristiusustamine, mis toimus intensiivselt 1820-ndate aastatel. Siiski polnud õigeusu kirikul võimalik ristitud kuid rändlevaid neenetseid tihedalt kontrollida ning süvendada nende suhtumist kristlusesse. Pärast ristimiskampaaniat siiski asutati mõningaid koole asulates, kus

jagati kirjaoskust nendele vähestele paiksemateks muutunud neenetsitele. Siberi poolel toimusid kontaktid üksnes teatud kohtadel. Olulisim nendest oli Obdorsk – tänane Salehard – kus XIX. sajandi keskpaigal avati ka õigeusu misjon. Misjonärid tegid küll retke tundrassa, näiteks selleks, et lapsi kooli värvata, kuid nad ei pääsenud Obdorskist väga kaugele ning nende tulemused jäid marginaalseks. Misjoni tegevus aktiveerus XX. sajandi alguses, kui seda juhtis isa Irinarh : siis hakati avaldama aabitsaid neenetsi ja handi keeles ning 1917. aastaks olid mõningad noored ka hariduse saanud Obdorski koolis. Meenutan seda olukorda, sest esimeste kirjanike elutee näitab, et kõik need, kes 1930-tel aastatel kirjutama hakkasid on inimesed, kes olid varem tihedalt kontaktis olnud vene päritolu kirjakultuuriga.

Pole ime, et esimesed kirjamehed on Euroopa tundrarest pärit. Esimene nimi, mis kuulsaks sai, on Nikolai Võlka. Nikolai ise polnud misjonäride koolis käinud. Siiski oli tal väga lähedane side nn kõrgkultuuriga. Nimelt oli Nikolai onu, Tõko, saanud omapärase saatuse osaliseks, mida Nikolai oma esimeses jutustuses kirjeldab minavormis. Tõko elas Novaja Zemljas, mida ta õppis hästi tundma veel lapsena. Saarele saadeti eksiili vene tsaarivastaseid haritlasi ning üks nendest oli kinkinud lapsele joonistamiskomplekti. Nii õppis Tõko omapäi joonistama ja maalima. Ta töötas tihti giidina vene teaduslikele ekspeditsioonidele ja nõnda tutvus ta Vladimir Russanoviga, tuntud geoloogiga, kes just Novaja Zemljat uuris. Vapustatud oma neenetsi sõbra kunstiaandest pakkus talle Russanov veeta aasta Moskvas ja seal õppida maalimist parimate meistrite käe all. Vanemad lubasid noormehel minna ning Tõko sai aasta otsa eraturu väga erinevates ainetes. Ta oleks kauemaks jäänud suurde linna aga sai teada, et vend on surnud ja läks tagasi saarele, et traditsiooni järgi venna lesega abielluda.

Tõko kogemus Moskvast pani ta tsaari ja kiriku vastu võitlema. Pärast Nõukogude võimu jõudmist Novaja Zemljasse sai temast saare nõukogu esimees ja « Novaja Zemlja presidendiks » jäi ta kuni 1950-te lõpuni, ikka maalides ja kirjutades edasi. Tõko igati toetas Nikolai soovi haridust saada ning toetas ka materiaalselt tema õpinguid Peterburis, kus noormees sai tuntuks mitte ainult kirjamehe vaid ka skulptorina. Nikolai teosed on huvitavad. Mõlemad jutustused « Saare peal » ja « Maria » kajastavad neenetsite kurba minevikku : tegemist on omapärase sotsiaalse kriitikaga omapärase narratiivistiilis, mis meenutab neenetsite rahvajuttude meie silmis eksootilist ülesehitust. Nikolai kogus ka rahvaluulet ja avaldas juttude kogumiku ning mõned luuletused.

Anton Põrerka, kes avaldas 1941. a „Vedo noorim poeg“, oli Suure Maa Tundrast pärit ning kuulus sotsiaalsesse kategooriasse, kes tervitas rõõmsalt Nõukogude võimu: lapsena orvuks jäänud Põrerka töötas rikka põhjapõdrakasvataja juures sulasena ning ta elus polnud sel ajal mingit lootust sulase seisusest pääsemiseks. Nõukogude võimu tulek andis talle võimaluse õppida ja muutuda tunnustatud lingvistiks ja folkloristiks. Samas oli ta enne seda juba kirjaoskaja: lapsepõlves oli ta põgenenud ja rännanud nii linnades kui külades, kuni leidis ühe õpetaja, kes viis ta kooli ja õpetas teda hoolivalt. Nii et ka Põrerka oli varem kokku puutunud kirjakultuuriga.

Jamali poolsaarel elasid veel enamus neenetsid eraldatult. Misjonäridele oli äärmiselt raske saada lapsi enda kooli. Üldiselt õnnestus neil värvata peamiselt orbusid, keda kasupered ei tahtnud ülal pidada. Selline oli Ivan Noho. Edukas õpilane sai jätkata õpinguid pärast algkooli ning sai lõpuks tööle vene kaupmehe juures, kus ta koges põlastatud pärismaalase saatust. Innukalt bolševikega kaasa läinud Noho sai parteijuhiks ning kirjutas 1937. a ja 1940. a kaks neenetsiteemalist näidendit.

Nagu näha, ka neenetsite puhul algab ilukirjanduse lugu proosaga. Luule tuleb sisse alles hiljem. Ka siin on sõda piiritähiseks. Võlka suri sõja ajal nälga, Põrerka – Leningradi rindel, Noho paar aastat pärast sõda. 1950-tel aastatel on veel mingil määral proosa aeg: neenetsikeelseid romaane kirjutab kakskeelne komi soost nõukogude kirjanik Ivan Istomin. Luule tuleb esile siis, kui poliitiline surve väheneb, 1960-te aastate jooksul. Jamali poolsaar muutub neenetsi kirjakultuuri elu keskuseks. Leonid Laptsoi on tundrast pärit, nõukogude vaimus kasvatatud. Kuid neenetsite side tundra ja põhjapõtradega on tugev ja see on allikaks Laptsoi kodumaa maastike ülistavale luulele.

Helge ja jõulise luulega Laptsoi ja Anna Nerkagi, järgmise suurema nime vahel, on terve kuristik: põlvkonnad, tõekspidamised, maailmavaade, ontoloogiline lähenemine. Anna Nerkagi on nüüdseks keskealine naine, kes on ise läbinud raske ja valulise teekonna. Internaatkooli lapsena igatses ta tundra järele. Tagasimineku on aga valuline: ta ei oska enam seal elada, suhtlemine isaga satub ummikusse, ta vajadused on muutunud. Seda kahevahelolekut kirjeldab ta venekeelses liigutavas proosas. Kuigi Anna Nerkagi on kirjanik, ta on palju muud ka – ema, kes lapse traagiliselt kaotas, aktiivne organiseerija, kellel on lõpuks õnnestunud tagasi jõuda tundrassa, kus ta tänapäeval aitab oma kaasmaalasi toidu ja varustuse hankimisel.

Käesolevas kogumikus esineb kaks väga erinevat autorit. Prokopi Javtõsõi on vanem röömsameelne Euroopa neenets, kes elab Narian-Maris. Tundrast unistav Javtõsõj on püüdnud arendada neenetsi kultuuri linna keskkonnas, korraldades noorte neenetsikeelset teatrit, ning levitada rahvuslikke spordialasid, välja töötades nende reegleid. Ta luuletab neenetsi keeles. Kui esimestes luulekogudes valitses lüüriline ja nostalgiline meenutus ilusast loodusest, siis aina rohkem tuli tema kunsti sisse kriitiline ja pettunud alatoon – kui võrrelda lubadusi reaalsusega – ning päris viimastesse luulekogudesse tagasipöördumine neenetsite uskumuste poole kosmilisema visiooniga. Seda väljendab Javtõsõj mitte ainult sõna vaid ka rahvapärase graafika abil.

Teisest siin esindatud neenetsi autorist on kirjutatud pikki artikleid ning tehtud mitu filmi. Tegemist on staariga, kes pole tundmatu ka eesti publikule (Eestis viibis ta kaks nädalat 2000. a). Juri Vellat teatakse eelkõige kui põlisrahvaste õiguste eest võitlejat, kes peab vastanduma naftapuurijate ja vene administratsiooniga. Aga see pole kõik. Juri Vella on samuti tundliku ja sügava luule autor. Ta kirjutab vähe, tihedaid ja vajalikke tekste. Mingil määral toetab ta kirjanduslik looming ka ühiskondlikku tegevust, kuna osa tema teoseid kajastavad otseselt seda valu, mis looduskeskkonna häving ja inimeste hukkaminek tema hingele teeb. Kuid Vella ei ela ainult valu. Ta laseb endast läbi kõlada karupeiete meenutusi ja annab armastusele olulise koha.

Siin valitud luuletused on kirjutatud vene keeles, kuid on tunda, et tegemist pole vene luulega: Vella eneseväljendus on lihtne ja täpne, kohati isegi lakooniline. Seega tugev. Kurvastusega nendib poeet, et tänapäeva neenetsid võivad küll neenetsi keelt kõnelda argipäeva elus, kuid see keel pole selline, milles nad luuletada saaks: kujundlik laulu keel on paraku kaduma läinud. Siiski on viimasel ajal Vella hakanud taasavastama neenetsi keelt kui kunstilise eneseväljenduse keelt. Ta tunnetab, et vaja on kirjalikult elama panna tema emakeel, mis kuidagi ei sarnane tundraneenetsi variandile: Juri Vella on ju metsaneenets ja tema keelest ei saa tundraneenetsid aru. Metsaneenetseid aga on vähe (maksimum 2000) ja nad asustavad enamasti naftapuuri alasid ning tunnevad end ohustatuna. Juri Vella tegevus ongi sellele suunatud, et nad ellu jääksid.